

בעניין שנים שדנו

שעור כללי כפתיחה למסכת סנהדרין ר' אלול תשס"ג revised for Israel
למזלנו: שבת זו=שופטים! המצוה למנות דיינים בכל עיר ועיר... אבל זה בזמן הבית.
בזה"ז שאין סמיכה, כ' הטור (חו"מ סי' א) שאין היום מצוה מה"ת למנות דיינים.
אבל ח' הרי"ם: מ"מ כיון שב"נ מצווחם על הדינים, גם אנו חייבים שאיננו גרועים
מב"נ – ומן הפסוק "לעשות צדקה ומשפט"

השעור: על השאלה: המשנה קובעת "דיני ממונות בשלשה" – האם זה גם בדיעבד?
שמואל, שנים שדנו דיניהם דין (ה; ו.) אבל נקרא ב"ד חצוף (רש"י: שעברו על
תקנת חכמים; מהר"ל: נקראו ב"ד חצוף כלומר שמחציפים פניהם ולא אכפת להו
אף שהמתחייב לא יוכל לחשוב על שום אחד מהם שזיכהו. ועי' פלפולא חריפתא
על הרא"ש בסוגיין שנימק "חצוף" ממש כדברי המהר"ל, אבל על דעת עצמו)
וכנגדו רבי אבהו (ב:ב) שדנו דיני ממונות לד'ה אין דיניהם דין אלא גם בלי מומחין

ונחלקו תנאים ואמוראים, גאונים וראשונים:
רשב"ג ורבי חנינא ורבא וכנראה ר' אשי – כר' אבהו;
רב אחא בריה דרב איקא ור' נחמן – כשמואל.

הגאונים: הבה"ג ור"ח והמרדכי בשם ר"ת--כשמואל; ור' נחשון ור"ף – כר' אבהו
הראשונים: רמב"ן, ח'ה"ר"ן (אגטין ל"ב): מדברי ר' אשי נראה שאין הלכה כשמואל.
(סנה' ל. – בשטר פסק הדין של הב"ד "דכתב ביה 'בי דינא דרבנא אשי'; ודילמא
רבנן דבי רב אשי כשמואל סבירא להו? דכתיב בו 'ואמרנא ליה לרבנא אשי' –
דמשמע שר' אשי שהוא בתראה פסק כרבי אבהו) והטור וש"ע פסקו כרבי אבהו

ותוס' (סוגיין, ד'ה לרבא) דווקא בקיום שטרות והודאות אין הלכה כשמואל, אבל
לשאר דיני ממונות אולי הלכה כשמואל
אבל חידושי הר"ן חולק על תוס' ואומר שלא ייתכן לומר שבכל ממונות שעיקרן
מד"א הדין כשמואל, ודוקא בקיום שטרות שהוא מד"ר צריכים שלשה

ונראה לתרץ דברי תוס' בכלל זה: ההבדל בין דינים לדיינים.....

המקור במקרא לב"ד כמוסד – "כי יפלא ממך דבר...וקמת ועלית אל המקום אשר
יבחר ה' אלקיך בו ובאת אל הכהנים הלויים ואל השופט אשר יהיה בימים ההם
ודרשת ויגידו לך את דבר המשפט ועשית על פי הדבר אשר יגידו לך מן המקום
אשר יבחר ה'". זאת אומרת, סמכות בית במקדש והשכינה היא שיוצרת "בית דין"
ולדיינים כיחידים: "הבו לכם אנשים חכמים ונבונים וידועים לשבטיכם ואשימם
בראשיכם". דיינים, אבל לא בית-דין. הסמכות מעם ישראל, לא מביהמ"ק וקוב"ה

וא"כ צודקים התוס' דאין נ"מ בין מד"א למד"ר אלא בית דין לדיינים יחידים,
ולקיום שטרות נחוץ ב"ד כמוסד, ולשאר ממונות מספיק דיינים יחידים; להכי
בשטרות אין הלכה כשמואל, ששנים שדנו אינם מהווים ב"ד, אבל הלכה כמותו
בכל ענין ממונות שאינו צריך ב"ד

ולפי"ז נוכל לברר גם שיטת הרמב"ם הל' סנהדרין, פרק ב' --

(י) אע"פ שאין ב"ד פחות משלשה מותר לאחד לדון מן התורה שנאמר בצדק
תשפוט עמיתך ומדברי סופרים עד שיהיו שלשה ושנים שדנו אין דיניהם דין;
(יא) אחד שהיה מומחה לרבים או שנטל רשות מב"ד ה"ז מותר לו לדון יחידי אבל
אינו חשוב ב"ד ואע"פ שהוא מותר מצות חכמים הוא שמושיב עמו אחרים שהרי
אמרו אל תהי דן יחידי שאין דן יחידי אלא אחד:

* מאמר זה המשיך למ"ש ב"הלכות והליכות" בפרק על דיני ממונות בשלשה

א"כ הרמב"ם פוסק כראבדר"א שמה"ת מותר לדון ביחיד אפ' הדיוט אלא שמד"ר צריך ג'; ומאידך נגד שמואל אלא שמד"ס שנים שדנו אין דיניהם דין אפ' בדיעבד.

ובח' הר"ן (סנה' ג.) הקשה דהא בגמ' בפירוש דראבדר"א ס"ל כשמואל דדיניהן דין.

ולפי דברינו נתרץ: דיני ממונות א"צ בית דין רק דיינים – א' מה"ת וג' מד"ר. ושמואל ס"ל שבדיעבד לא הצריכו ג', דכיון שחד סגי מה"ת זה סימן שלא מדובר בבית דין אלא בדיינים, ולפיכך בדיעבד שנים שדנו דיניהם דין. וראבדר"א ס"ל ג"כ כשמואל. והרמב"ם פסק שמד"א א"צ ל' בית דין" ולכן יחיד דן, אבל מד"ס צריך דוקא "בית דין" ואין ב"ד פחות מג' – ודייק בלשונו: בה"י, "אע"פ שאין בית דין פחות משלשה", ובה"א שהדן יחידי "אבל אינו חשוב בית דין". וא"כ א"ש הרמב"ם

ועי' נזכה ג"כ לתרץ קושית הרמ"מ אפשטיין מסלובודקה על הרמב"ם –

הלכות סנהדרין פרק ד ה"א: "אחד ב"ד הגדול ואחד סנהדרין קטנה או ב"ד של ג' צריך שיהיה א' מהן סמוך מפי הסמוך... ואחד הנסמך מפי הנשיא או מפי אחד מן הסמוכין אפילו לא היה אותו סמוך בסנהדרין מעולם". מכאן שאפ' סמוך אחד מספיק אפ' לב"ד הגדול.

אולם בפ"ה ה"ח כ' שלדיני קנסות צריך דוקא ג' מומחין וסמוכין ולא די בסמוך א'.

ולפי דברינו א"ש: בפרק ד' מדובר על סמיכה, זה דין בדיינים לא בית-דין, ג' דיינים, ולפיכך אם א' סמוך מצרף ב' הדיוטות עמו. אבל בפ"ה מדובר בקנסות שלמשנתנו צריך ג' מומחין, וזה ענין של בית-דין כמוסד, ואז מוכרח שהג' יהיו מומחין וסמוכים

אגדה: על פשרה ור"ה ויוה"כ

בסוף סוגיין על דין, בדף ה' ע"ב, מביאה הגמ' שיטתו של רשב"ג שיש כח בפשרה משא"כ בדין: הדין בג' ופשרה בב' ויפה כח פשרה מכח הדין שב' שדנו בע"ד יכולין לחזור בהן, וב' שעשו פשרה אין בע"ד יכולין לחזור בהן. ואח"כ עוברת הגמ' מענין דין לענין פשרה (=בצוע), שיש דעה שגם פשרה בג', רק ברור שבדין יש דעה שלפעמים יש צורך דוקא ב"בית-דין", אבל בפשרה, אפ' למי שמצריך ג', ענינה דיינים, לא "ב"ד"

ובענין פשרה יש ב' דעות מנוגדות בסוגיין סנהדרין דף ו/ב:

רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי: אסור לבצוע וכל הבוצע הרי זה חוטא וכל המברך את הבוצע ה"ז מנאץ ועל זה נאמר בוצע ברך נאץ ה' אלא יקוב הדין את ההר (מדת משה) וכנגדו: רבי יהושע בן קרחה אומר מצוה לבצוע שנאמר אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם...איזהו משפט שיש בו שלום הוי אומר זה ביצוע (מדת אהרן הכהן)

ועכשיו, בחודש אלול... כדאי להתבונן בהקבלה בין דין-פשרה לר"ה-יוה"כ.

ר"ה ~ דין: אבל כיון שגמר הדין הוא בהוש"ר, יכולים המתדיינים לסדר פשרה במקום דין. וזהו: יו"כ שהוא ההזדמנות לפשרה, ופשרה קשורה במחילה, שכל צד מוותר על חלק מטענתו והוי מחילה. ביו"כ הקב"ה מוכן להשתמש במחילה – "מלך מוחל וסולח" – ואז –> "כפרה". ביו"כ הקב"ה וישראל מתקרבים לשם פשרה: "על דעת המקום ועל דעת הקהל, בירשיבה של מעלה וירשיבה של מטה".

ומי הם הדיינים לפשרה זו בין ה' ובינינו? "בא"י מלך מוחל וסולח לעונותינו, ולעונות עמו בית ישראל, ומעביר אשמותינו בכל שנה ושנה, מלך על כל הארץ, מקדש ישראל ויוה"כ" – דהיינו שכל עם ישראל הם "יושבי קרנות" (הדיוטות וכמה מומחים)... וכולנו הב"ד של פשרה בין הקב"ה לכל יחיד ויחיד

וכסמל לב"ד שך כלל ישראל – ואין ב"ד פחות מג' -- החזן ושנים בצדו – בתור בית דין הרב זצ"ל, שבוולוז'ין היו שלשתם על הבימה במשך כל יוה"כ ולא רק בכל נדרי

ובגמ' ב' דעות אם פשרה-מחילה צריך קנין. וסבוראים: "והלכתא: צריכה קנין"

כשאנו מתכוונים לימים הנוראים מוכרח שנתמקד על הדין בלבד בפני ה"מלך" ללא פשרה וללא מחילה. אבל אח"כ אנו מתפללים לפשרה – לכפרה וסליחה ומחילה ממנו – ביוה"כ. ומצדנו – ה' העינויים ותשובה כקבלת קנין על הפשרה עם הקב"ה.

ואיך עושים את הקנין למחילה של פשרה? ע"י תקיעת כף-- "אתה נותן יד לפשעים"

לסכם: ר"ה יסודו בדין מאת הקב"ה "כי המשפט לאלקים", ופשרה באה מעם ישראל, מהדאגה לבני אדם ... ורצונו של הקב"ה שנחיה ולא נמות, וגומרים ביוה"כ "לפני ה' תטהרו" – ממידת דין למידת רחמים. אמנם בפשרה אנו נפטרים כרעים. ולכן מסיימים צום יוה"כ ב"שמע ישראל ה' אלקינו ו"ה' הוא האלקים" – בהפדוכם של ר"ה ויו"כ – דין ופשרה.

יה"ר שלשנה הבע"ל... שלום ושלוה, שגשוג בת"ת, וברכת כוח"ט לכם ולכל ב"י.

הנותר מחלק ההלכה

נ.ל. —הנה יש ג' גדרים: קנסות וחבלות; שטרות והלוואות והודאות, ושאר דיני ממונות. (

רמב"ם יד החזקה - הלכות סנהדרין פרק ה' ה"ח

דיני קנסות כגון גזילות וחבלות ותשלומי כפל ותשלומי ארבעה וחמשה והאונס והמפתה וכיוצא בהן אין דין אותם אלא שלשה מומחים והם הסמוכין בארץ ישראל אבל שאר דיני ממונות כגון הודאות והלוואות אינן צריכין מומחה אלא אפילו שלשה הדיוטות ואפילו אחד מומחה דן אותן לפיכך דין בהודאות והלוואות וכיוצא בהן בחוצה לארץ אע"פ שאין בית דין של חוצה לארץ אלהים שליחות בית דין של ארץ ישראל עושין ואין להן רשות לדון דיני קנסות בשליחותן:

ע"פ ה"ה ה"ח והי"ח, שלקנסות צריך שלשה מומחים סמוכים מא"י, ולקבל הלוואות והודאות מספיק יחיד מומחה—אם כי אין ההודאה בפניו הודאה בפני ב"ד, או ג' הדיוטות שכן נחשבים ב"ד לקבל הודאות. ובה"ח פוסק שיחיד מומחה וסמוך דן יחידי אבל לא להודאות וכפירות. וקשה שכנראה סותר את עצמו.

ורמב"ם כנראה ס"ל כרבנו חננאל שדינו של שמואל הוא דווקא שניים מומחים ודווקא אז דיניהם דין. אבל הרמב"ם אינו פוסק כשמואל וס"ל שיחיד מומחה דן יחידי (כרב אחא) אבל אינו חשוב ב"ד וא"כ אינו דן על הודאות שטרות, ושנים מומחים דינם כיחיד, אבל שלשה הדיוטות דינם דין וחשובים כב"ד אפילו לקבל הודאות

נמצא שלרמב"ם אם כי מה"ת מומחה דן יחידי, מ"מ אינו חשוב ב"ד, וג' הדיוטות כן חשוב ב"ד, אם כי נתקן כך רק מד"ר או משום שלא לנעול דלת (לרבי חנינא מה"ת צריך ג' מומחין וחכמים הקילו אפ' הדיוטות) או משום יושבי קרנות (לר' אחא בריה דרב איקא מה"ת חד נמי כשר, אבל חכמים החמירו והצריכו דוקא שלשה)

זה תירוצו של חידושי הר"ן של הקושיא שהקשה על הרמב"ם: ואפשר דראבד"ר א"ס"ל כשמואל שדוקא מד"א כשרים שנים כמו אחד, אבל רבנן תיקנו דאפ' דנו שנים אין דיניהם דין דתקנת ג' היתה אפ' בדיעבד, ושמואל ס"ל דבדיעבד ב' שדנו דיניהם דין אפילו מד"ר, אלא דלכתחילה בעי ג', ובהא לא קי"ל כשמואל אלא כרבי אבהו דשנים שדנו אין דיניהם דין מד"ר. ומש"ה פסק הרמב"ם דשנים שדנו אין דיניהם דין, וכמו שבגזילות וחבלות בג' דמתניתין הוא לעכב דבשניהם אין דיניהם דין, ה"נ הודאות והלוואות בג' לעכב דבשנים אין דיניהם דין, וזהו דוקא הדיוטות אבל מומחין פשיטא דדיניהם דין דלא גרעי ב' מומחים ממומחה אחד דאמרינן לקמן אם היה מומחה לרבים דן אפילו יחידי.]

בעניין שנים שדנ

1. זה המשך למ"ש ב"הלכות והליכות" בפרק על דיני ממונות בשלשה"
2. היסוד העיקרי: ההבדל בין שלשה דיינים כיחידים, ו"בית דין" כמוסד
3. המקור במקרא לב"ד כמוסד—"וקמת ועלית אל המקום אשר יבחר ה' אלקיך בו", ולדיינים כיחידים – "הבו לכם אנשים חכמים ונבונים וידועים לשבטיכם בראשיכם"
4. הר"ן: גמ' כתובות דף כ"ב ע"א – "אמר שמואל שנים שדנו דיניהם דין אלא שנקרא ב"ד חצוף דכתיב בי דינא דרבנא אשי", ורש"י: דודאי בי דינא דרב אשי לא עבדין בתרין" ומכאן שאין הלכה כשמואל
5. אולם תוס' (ד"ה לרבא) לא כן אלא: דווקא בקיום שטרות והודאות אין הלכה כשמואל, אבל לשאר דיני ממונות אולי הלכה כשמואל, וענין רב אשי הוא חשש שמא סובר ר' אשי שהלכה כשמואל גם בשטרות, ולפיכך מוכרח שייכתב בשטר שנעשה בפני שלשה.
6. נ.ל. – אולי הסברא היא ששטרות והודאות הם בגדר ב"ד, וזה דווקא בשלשה, אבל לשאר דיני ממונות צריך רק דיינים ולזה מספיק שנים, לשמואל.
7. ר"ן: נגד תוס', אין לומר שבכל ממונות הדין כשמואל ודווקא בקיום שטרות שהוא מד"ר נזקקים לשלשה.
8. נ.ל. – יש לתרץ שאין נ"מ בין מד"א למד"ר, אלא בין ב"ד לדיינים.
9. הרמב"ם: פוסק כר' אחא שמה"ת מותר לדיין ביחיד, ומאידך נגד שמואל שמד"ס שנים שדנו אין דיניהם דין.
10. נ.ל. – או שמד"א א"צ ב"ד ורק מד"ס, או שמד"א גם יחיד מומחה הוא בחינת ב"ד, ומד"ס רק בשלשה. אולם: (פ"ב ה"י והי"א) --

אע"פ שאין בית דין פחות משלשה מותר לאחד לדון מן התורה שנאמר בצדק תשפוט עמיתך ומדברי סופרים עד שיהיו שלשה ושנים שדנו אין דיניהם דין

(נ.ל. – הנה יש ג' גדרים: קנסות וחבלות; שטרות והלוואות והודאות, ושאר דיני ממונות.)
הי"א – אחד שהיה מומחה לרבים או שנטל רשות מבית דין הרי זה מותר לדון יחידי אבל אינו חשוב בית דין

ועי' כ"מ שם שמה שאיהו חשוב ב"ד הוא לגבי הודאות (נ.ל. – וק"ו לקנסות וכו')

פ"ה הי"ח – יחיד שהוא מומחה לרבים אע"פ שהוא דן דיני ממונות יחידי אין ההודאה בפניו הודאה בבית דין ואפ' היה סמוך, אבל השלשה אע"פ שאין סמוכין והן הדיוטות ואין אני קורא בהם אלהים הרי ההודאה בפניהם הודאה בבית דין

ורמב"ם כנראה ס"ל כרבנו חננאל שדינו של שמואל הוא דווקא שניים מומחים ודווקא אז דיניהם דין. אבל הרמב"ם אינו פוסק כשמואל וס"ל שיחיד מומחה דן יחידי (כרב אחא) אבל אינו חשוב ב"ד וא"כ אינו דן על הודאות שטרות, ושנים מומחים דינם כיחיד, אבל שלשה הדיוטות דינם דין וחשובים כב"ד אפילו לקבל הודאות

אבל עי' פ"ח ה"ח שלקנסות צריך שלשה מומחים סמוכים מא"י, ולקבל הלוואות והודאות מספיק יחיד מומחה. ובהי"ח פוסק שיחיד מומחה וסמוך דן יחידי אבל לא להודאות וכפירות. וקשה שכנראה סותר את עצמו.